

MONC**R**APA(03)

MONOGRAFIES DE LA CÀTEDRA ROSES D'ARQUEOLOGIA
I PATRIMONI ARQUEOLÒGIC

VIOLENCE AND CONFLICT IN LATE ANTIQUITY AND THE MIDDLE AGES. AN ARCHAEOLOGICAL PERSPECTIVE

VIOLÈNCIA I CONFLICTE EN ÈPOCA TARDOANTIGA
I MEDIEVAL. UNA PERSPECTIVA ARQUEOLÒGICA

MARC BOUZAS, LLUÍS PALAHÍ (EDS.)

**VIOLENCE AND CONFLICT IN LATE ANTIQUITY
AND THE MIDDLE AGES. AN ARCHAEOLOGICAL
PERSPECTIVE**

**VIOLÈNCIA I CONFLICTE EN ÈPOCA TARDOANTIGA
I MEDIEVAL. UNA PERSPECTIVA ARQUEOLÒGICA**

CIP 904:323.26 V10

Violence and conflict in late Antiquity and the middle ages : an archaeological perspective = Violència i conflicte en època tardoantiga i medieval : una perspectiva arqueològica / Marc Bouzas, Lluís Palahí (eds.). – Girona : Universitat de Girona, Càtedra Roses d'Arqueologia i Patrimoni Arqueològic, 2025. – 1 recurs en línia (399 pàgines) : il·lustracions. – Conté: Violence et conflit au Moyen Âge : miscellanées d'histoire et d'archéologie / Valérie Serdon – Textos en català, anglès, francès, italià i Castellà. – Descripció del recurs: 15 setembre 2025. – (Moncrapa ; 3) ISBN 978-84-9984-716-0 (Documenta Universitaria). ISBN 978-84-8458-753-8 (Edicions UdG)

I. Bouzas Sabater, Marc, 1992- editor literari II. Palahí Grimal, Lluís, editor literari III. Contenidor de (Obra): Serdon, Valérie. Violence et conflit au Moyen Âge : miscellanées d'histoire et d'archéologie IV. Càtedra Roses d'Arqueologia i Patrimoni Arqueològic 1. Violència – Història – Fins al 1500 2. Arqueologia medieval 3. Arqueologia clàssica 4. Llibres electrònics

CIP 904:323.26 V10

Moncrapa - 03

© Universitat de Girona, Càtedra Roses d'Arqueologia i Patrimoni Arqueològic

© Continguts i figures / Content and figures: els autors / the authors

© Il·lustració de la coberta / Cover illustration: Càtedra Roses d'Arqueologia i Patrimoni Arqueològic

Equip editorial i instruccions per als autors i política editorial

/ Editorial team and instructions for authors and editorial policy:

www.documentauniversitaria.media/

Contacte / Contact:

Càtedra Roses d'Arqueologia i Patrimoni Arqueològic

cat.rosesarqueologia@udg.edu

Universitat de Girona

Plaça Ferrater Mora, 1

17071 Girona

Tel. 972 45 82 90

ISBN Documenta Universitaria:

978-84-9984-716-0

ISBN Oficina Edicions UdG:

978-84-8458-753-8

DOI: 10.33115/b/9788499847160

Universitat de Girona
Càtedra Roses d'Arqueologia
i Patrimoni Arqueològic

Ajuntament de Roses
www.roses.cat

Fundació Girona
Regió de Coneixement

Universitat de Girona
Diputació de Girona
Ajuntament de Girona
Consell Social de la UdG
Cambra de Comerç

L'estudi forma part del Projecte quadriennal de recerca finançat per la Generalitat de Catalunya «Urbanisme, poblament i conflicte en època medieval i moderna. La vila de Roses com a paradigma.»

Generalitat de Catalunya
Departament
de Cultura

Girona, 2025

Els textos i imatges publicats en aquesta obra estan subjectes —llevat que s'indiqui el contrari— a una llicència Creative Commons de tipus Reconeixement-NoComercial (BY-NC) v.4.0. Podeu copiar-los, distribuir-los i transmetre'ls públicament sempre que en citeu l'autor i la font i que no en feu un ús comercial. La llicència completa es pot consultar a <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.ca>

ÍNDEX

Violence et conflit au Moyen Âge . Miscellanées d'histoire et d'archéologie	6
Valérie Serdon	
La fortificación de época visigoda en el extremo occidental de la tarraconense. Tedeja y Cabeza San Vicente (Burgos)	21
Jose Angel Lecanda, Asier Pascual	
La fortezza bizantina di Luni e i pericoli per la navigazione nel Tirreno	39
Ettore Alfredo Bianchi, Aurora Cagnana	
El Castellón: un territorio de frontera en el valle del Esla, entre los siglos v y vi	51
José Carlos Sastre Blanco, Iñaki Martín Viso, Patricia Fuentes Melgar, Raúl Catalán Ramos	
Escaping from Piracy in Early Byzantine Italy: the case of Sant'Antonino revisited	61
Ettore A. Bianchi	
La formació de la marca. L'ocupació del territori entre les Alberes i Girona pels francs . Dades documentals i arqueològiques	72
Josep Maria Nolla	
Fortificacions medievals entre la Segarra i el Solsonès, frontera al segle x?	81
Laura de Castellet, Adrià Cubo, Pilar Giráldez, Joan Menchón, Ainhoa Pancorbo, Mariona Valldepérez, Màrius Vendrell	
Les torres exemptes del Pallars Jussà. Proposta de seriació (segles VIII-XI)	103
Ramon Martí, Adrià Cubo, M ^a Mercè Viladrich	
Canvis antics accelerats per la guerra. Dels vilars altmedievals a les cases fortes en el domini dels Centelles (Osona, segles IX-XII)	122
Jaume Oliver Bruy	
Indagini archeologiche nel castello di Gioia Sannitica (Caserta): primi dati	137
Silvana Rapuano	
La Iglesia encastillada de San Miguel de Turégano (Segovia). Fortaleza del poder feudal de los obispos de Segovia	151
Luis Miguel Yuste Burgos	

La lluita entre el poder reial i els Cabrera. El cas de la destrucció de la fortalesa de Roda (l'Esquerda) a Osona	167
Imma Ollich, Maria Ocaña, Albert Pratdesaba, Antònia Díaz-Carvajal, Montserrat de Rocafiguera, Esther Travé	
El Castellvell de la Marca al segle xv, una fortificació inèdita de la guerra civil catalana	186
Jordi Gibert Rebull, Ramon Martí Castelló, Cristian Folch Iglesias	
Violència senyorial i participació pagesa. La fortificació del castell de Vilobí d'Onyar (segles XIII-XIV)	208
Elvis Mallorquí	
Disputed Mountains. Defining landscapes of conflict in the Monti Aurunci (Italy - Southern Latium)	221
Edoardo Vanni, Francesca De Pieri, Simone Zocco, Alessandra Cammisola	
La Torre de Badalona, l'escenificació d'un domini senyorial (s. XIV - XVII)	245
Júlia Miquel, Oriol Achón, Carles Díaz, Clara Forn	
Los conflictos por el agua y sus testimonios arqueológicos en la Baja Edad Media. Las fuentes abovedadas concejiles	258
Beatriz González Montes, José Avelino Gutiérrez González	
¿La cuenca de Eyrieux (Francia), un territorio medieval libre de conflictos?	275
Emilie Comes-Trinidad	
Les muralles medievals de Roses. Una necessitat defensiva i una font de conflictes polítics. Dades des de l'arqueologia	285
Lluís Palahí Grimal, Marc Bouzas, Jordi Vivo	
Violenza contro la popolazione civile nella Sardegna rurale del XIV secolo. Testimonianze archeologiche dallo scavo del villaggio medievale abbandonato di Geridu	297
Marco Milanese	
Evidències arqueològiques d'una mort violenta al Jaciment de Santa Margarida (Martorell, Baix Llobregat). La sepultura anòmala de la tomba 214 i el seu estudi	306
Esther Travé Allepuz, Pablo del Fresno Bernal, Montserrat Farreny Agràs	
Evidenze di episodi di violenza interpersonale dallo scavo dell'ospedale di passo di San Nicolao di Pietra Colice	321
Fabrizio Benente, Giada Molinari, Nico Radi	
Fractures causades per arma blanca en el jaciment de l'Esquerda. Anàlisi bioarqueològica i context històric	340
Antònia Díaz-Carvajal, Imma Ollich, Bibiana Agustí	
Fortificacions i defenses de la ciutat de Tarragona (II ac-XX dc). Comentaris sobre la seva protecció legal	352
Pilar Bravo Póvez, Joan Menchon Bes	
ABSTRACTS (català)	372
ABSTRACTS(español)	382
ABSTRACTS (english)	392

LES MURALLES MEDIEVALS DE ROSES. UNA NECESSITAT DEFENSIVA I UNA FONT DE CONFLICTES POLÍTICS DADES DES DE L'ARQUEOLOGIA¹

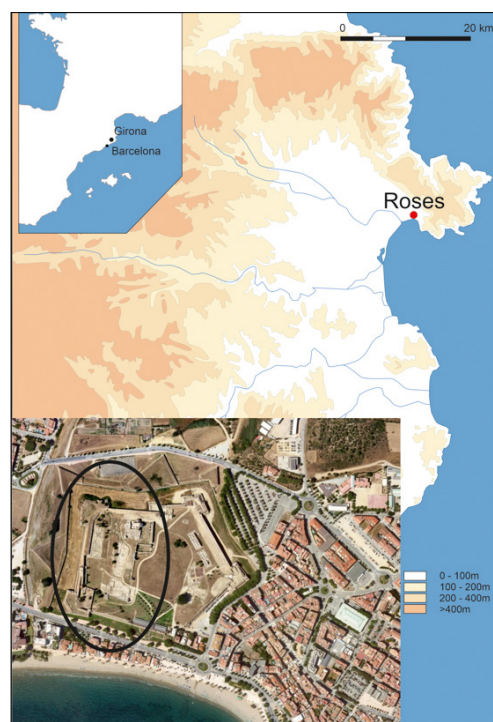
Lluís Palahí Grimal,² Marc Bouzas,² Jordi Vivo³

La història de la Roses medieval és la història d'un nucli humà amb una important activitat agrícola, pesquera i comercial, estructurada entorn d'un port que aprofita la posició privilegiada d'una badia protegida dels principals vents de la zona. També és la història d'una població costanera que s'ha de protegir dels possibles atacs, la història del principal port militar del comtat d'Empúries i la història de la lluita entre dos poders feudals per controlar aquesta població i aquest port. Simbòlicament, aquesta història es veu reflectida en l'evolució de les seves defenses i en la conflictivitat que generarà a vegades la seva construcció, possessió i defensa. El present estudi té com a objectiu analitzar des del punt de vista arqueològic les dades disponibles referents a la defensa del monestir i la població de Roses des de la seva creació fins a la construcció al segle XVI de la fortalesa coneguda com la Ciutadella que marca un canvi de paradigma en la història de la població.

Figura 1. Ubicació de la vila medieval de Roses.

EL MONESTIR I LES PRIMERES ESTRUCTURES DEFENSIVES

Situada a l'angle nord-oriental de la península Ibèrica la badia de Roses constitueix un espai de gran valor estratègic, al situar-se immediatament al sud dels Pirineus i constituir un espai protegit dels principals vents de la zona (fig. 1). Això va convertir la badia en un port refugi natural i explica bona part de

- ¹ El present estudi forma part del projecte quadriennal de recerca «Urbanisme, poblament i conflicte en època medieval i moderna. La vila de Roses com a paradigma», cofinançat per la Generalitat de Catalunya.
- ² Càtedra Roses d'Arqueologia i Patrimoni Arqueològic-Universitat de Girona.
- ³ Arqueòleg. Col.laborador LAHAAP-Universitat de Girona.

la història de l'ocupació humana de l'espai, començant per la fundació al segle IV a.n.e. de la colònia grega de *Rhode* (Puig i Martín, 2006, p. 612). Després d'un període de suposat abandonament (entre els segles II a.n.e. i el segle II d.n.e.) l'espai torna a ser ocupat per un establiment romà, probablement un *vicus*, que tindrà la seva continuïtat en època tardoantiga (Bouzas i Palahí, 2024). Un cop més sembla detectar-se un lapse d'un cert abandonament de la zona, a partir del segle VII —tot i que les darreres dades arqueològiques comencen a matisar aquesta visió— fins que a principis del segle X es funda un petit monestir benedictí dedicat a Santa Maria. El monestir es va construir al capdamunt d'una petita elevació sobre les restes d'una *cella memoriae* tardoantiga.

La ubicació del monestir, a escassos metres de la platja, en una zona molt accessible des del mar i en una època històrica en la qual la inseguretat era molt elevada va condicionar la seva estructura i la necessitat de dotar-lo de muralles des del moment de la seva fundació. L'estructura que presenta actualment el monestir és el d'una construcció molt compacta, de dimensions relativament reduïdes (1.500 m²), un terç dels quals són ocupats per l'església (fig. 2). Tradicionalment, s'ha considerat que les muralles actualment visibles corresponen a la tanca fundacional, mentre que l'església i bona part de les estructures del claustre serien resultat d'una gran reforma de mitjan segle XI, ja que l'església actual va ser consagrada l'any 1053 (Pujol, 2018, p. 83). A la muralla meridional es conserva un tram de mur bastit amb la tècnica de l'*opus spicatum*, fet que va influir durant un temps en la seva consideració com un parament fundacional (Pujol, 2018, p. 83). Paraments similars es troben en contextos del segle XI i posteriors, com succeeix al poblat de Santa Creu de Rodes i al mateix monestir de Sant Pere de Rodes. També va influir en aquesta valoració el fet que la porta d'accés al monestir no apareix alineada respecte a la porta de l'església. Cal valorar, però, que, per contra, el parament est recolza clarament contra l'absis meridional de la mateixa església.

Les excavacions realitzades a l'interior del claustre del monestir entre 2022 i 2024, han posat al descobert tot un seguit de murs, bastits amb pedra lligada amb un abundant morter de calç i que semblen correspondre a la primera tanca del recinte monàstic. Es tracta dels murs que definirien per migdia i ponent el recinte original i que tindria una superfície més reduïda que el del segle XI (fig. 3). Aquest primer límit estava constituït per un doble mur de poc més de mig metre d'amplada cada un, sistema constructiu que es mantindrà en fases posteriors. El parament exterior corresponia a la tanca de protecció i presenta una fonamentació més profunda, endinsant-se en els nivells d'enderroc i abandonament de la vella necròpolis associada a la *cella memoriae*. Per contra, el parament interior, destinat a suportar els sostres de les estances del monestir presenta una menor potència de fonamentació.

La construcció de la nova església al segle XI va implicar la reestructuració de tots els espais monàstics, començant

Figura 2. Vista general del monestir de Santa Maria de Roses.

Figura 3. Detall del quadrant sud-oest del monestir amb indicació dels dobles paraments que constitueixen el tancament original del cenobi.

pel mateix claustre, i una ampliació del perímetre. El nou recinte es va dotar d'un fossat, com a mínim a la banda sud, que es va mantenir durant molts segles, apareixent fins i tot reflectit en la planimetria militar del segle XVII, quan ja feia segles que la vila havia envoltat al monestir.⁴ Aquesta nova muralla es conserva molt modificada, amb reparacions especialment intenses al llarg dels segles XVII i XVIII quan el monestir va resultar molt afectat pels diferents setges que va patir Roses en els conflictes bèl·lics amb la corona francesa.

La muralla va patir una nova reforma, quan a l'angle sud-oest se li va afegir una torre de planta circular. La base de la torre embolcalla l'angle sud-oest de la muralla. Per contra, a l'altura del nivell de circulació del claustre (on s'obria la porta original) la torre es mostra com una estructura exempta. Això implica que aquell tram de muralla es va desmuntar per construir la torre i el seu accés (que se situa just on hauria d'anar l'angle del parament defensiu). De fet, a la banda oest, la torre apareix integrada amb un parament amb una lleu escarpa, que és estructuralment diferent de la resta del tram i que sembla refet en aquests moments. L'aspecte actual de la torre és diferent del que devia presentar originalment, atès que en un moment donat es va rebaixar en alçada i al segle XVII o XVIII —atesa la tipologia constructiva— s'hi va obrir una porta a la banda sud en l'àmbit dels carrers de la vila, amb brancals i llindar de rajols. Si bé l'estudi arqueològic no ha permès datar-la (Augé 2020), alguns documents d'arxiu que hi fan referència ens apropen al seu moment constructiu. Així, en un document de l'any 1230 es fa esment de la «turrem que erat in monasterio iuxta refectorium» (Marquès, 1986, doc. 90); mentre que un altre de l'any 1386 que de fet és la confirmació d'una sentència anterior, de l'any 1372, esmenta que funcionava com a presó, en el marc de la jurisdicció criminal que tenia l'abat: «la carcelaria o preso en la dita vila de Roses la qual per si se tenga en un loch antigament acostumat a la torre de l'abadia» (Palou 1989, p. 195 i 214).

La construcció de les muralles de la vila a cavall entre els segles XIII i XIV no va significar la fi del paper defensiu del monestir, que devia actuar com una mena de darrera protecció o acrópolis en cas d'atac, com sembla deduir-se del llibre de Chia, que referint-se als fets de l'any 1467, durant la guerra civil catalana esmenta que «era entonces el fuerte o castillo de la población...» (Chia, 1888-90, 241).

EL NAIXEMENT DE LA VILA DE ROSES. UN ESPAI EMMURALLAT?

El primer document que fa referència a la població es data entre 1078 i 1082 (Marquès 1986, doc. 4) tot i que probablement el seu origen és una mica anterior, relacionat amb el creixement en poder del monestir i els treballs de remodelació del mateix cenobi a mitjan segle. El que si queda més clara és la seva ubicació, a l'oest del monestir, ocupant el vessant occidental del turó de Santa Maria. Entre la vila i el monestir restava un espai que —actualment— es presenta com una plataforma planera, que es va emprar durant molt de temps com a plaça (Pujol 2018, p. 83) i que se situa a una cota més alta que l'ocupada per la mateixa vila (fig. 4). Aquest primer

⁴ Encara al capbreu de l'any 1551 s'esmenta com les casa de l'extrem nord dels carrers Major i Nou afrontaven pel nord amb «los valls del monestir» i el 1565 amb la «plaça o valls del monestir».

nucli urbà s'articulava a partir de dos carrers perpendiculars, que segons els capbreus dels segles XIV i XV van rebre el nom de carrer de la Creu (Pujol 1997, p. 63).

Figura 4. Sector nord de la vila, amb el monestir, i la zona (esquerra) ocupada per la vila fundacional.

Tradicionalment, s'ha considerat que aquest primer nucli urbà disposava d'una muralla (Puig et al. 1994, p. 22-23), tot i que, com veurem, no hi ha traces arqueològiques de la mateixa i aquesta teoria se sustenta sobre elements documentals i planimètrics. El primer és un document de l'any 1223 que fa referència a la porta de la vila: «faciat aptari de porta ville usque ad portam mansi Trobadelli» (Marquès 1986, doc. 87).

El segon document és un plànol realitzat al segle XVI per l'enginyer Gian Battista Calvi, corresponent al projecte de la nova fortalesa que havia de protegir el port de Roses⁵ (De la Fuente, 1998) i dins el qual dibuixa el recorregut de les muralles preexistents. Aquest respon al recinte construït al segle XIV, però en ell s'aprecia una peculiaritat interessant. Mentre la majoria de les torres són rodones, al terç nord es dibuixen tot un seguit de torres quadrangulars (una a l'oest, una segona al nord i la tercera a l'est).⁶ A aquestes dades s'hi van afegir les excavacions arqueològiques desenvolupades al recinte de la vila entre els anys 1993-96 i que van posar al descobert la torre de la banda est. A partir d'aquella troballa es va plantejar la hipòtesi d'una muralla que protegiria el primer nucli de la vila, però que al mateix temps es prolongaria cap a llevant, embolcallant al mateix monestir. Els únics dubtes s'establien en la forma del recinte que per algun autor presentaria una forma hexagonal (Puig et al. 1994, p. 24), mentre que altres plantejaven una planta lleument diferent amb un mur rectilini a la banda sud que li donaria una forma més rectangular (Pujol 1997, p. 51).

El problema és que manquen els elements físics o dades arqueològiques clares. Si exceptuem la torre quadrangular de l'extrem est, no hi ha cap altra estructura que —teòricament— es pugui atribuir a aquesta primera muralla, atès que els trams nord i oest d'aquesta suposada muralla altmedieval es trobarien sota la fortalesa moderna i la resta se situarien en espais on l'arqueologia no ha aprofundit per sota dels nivells baixmedievals, com el sector sud del carrer de la Creu.

⁵ Archivo General de Simancas, M.P. y D. XXI-51 Estado Leg. 308.

⁶ Certament al plànol dibuixa una torre circular ocupant l'angle nord-oest del recinte, però hi ha documents que mostren com aquesta i la de l'extrem sud-oest van ser refetes després d'una riuada de l'any 1421 (Pujol 1997, p. 84).

Pel que fa a la torre est, aquesta presenta alguns problemes interpretatius. La torre va ser, aparentment, enderrocada completament un cop bastida la nova fortalesa baluartada per poder obrir l'accés que ocupa actualment l'espai, però se'n conserva el basament. Aquest recolza, per l'extrem nord, contra un pany de muralla amb escarpa, l'únic de tot el recinte medieval. Aquesta peculiaritat per si sola ja mostra que es tracta d'un tram de paret remodelat i, per tant, també ho ha de ser la torre. La solució al problema està en un document redactat per l'enginyer Luís Pizaño el 26 de març de 1544 en la qual descriu les obres realitzades fins aquell moment i on assenyala:

«Llegado a la Iglesia en aquella muralla que havia vieja se hinche de tierra pleno cinco canas de ancho que hace través a la mar y porque era disforme esta muralla se hace en una torre pequeña que tiene un canton enforarla para que haga través para guardar la misma muralla y tiene de largo este muro 28 canas» (Sojo 1927, p. 422).

És a dir, en aquest espai existia una petita torre (no especifica si rodona o quadrangular) que en teoria volia folrar, però que arqueològicament queda clar que va refer completament. Per tant, l'estructura actualment visible és una torre bastida al segle XVI (fig. 5).

Figura 5. Torre quadrangular de l'extrem est, on s'aprecia com es recolza contra el tram de muralla amb escarpa.

Davant aquestes dades es podria plantejar una nova hipòtesi interpretativa. El primer que caldria preguntar-se és si existia un recinte emmurallat per protegir el nucli original de la vila o no. Les dades documentals no són prou clares, atès que l'existència d'una porta no implica forçosament la presència d'una muralla, atès el paper simbòlic d'aquestes. Així, a la Barcelona del segle XIII, que no disposava de muralles, es documenta la presència de portals que actuen com a punts de control dels camins (Banks 2013, p. 104). També trobem petits vilatges com del de Caulers (Caldes de Malavella) on són els murs posteriors de les cases els que tanquen el recinte actuen com a defensa (Riu 1990, p. 59). Per altra banda, cal entendre l'entorn i en aquest sentit plantejar que una població situada a tocar el mar, en una zona molt desprotegida requeria un recinte defensiu seria molt lògic, com de fet succeeix amb el

mateix monestir. El que no sembla massa lògic és construir una muralla que embolcalli el monestir que ja disposava de defenses pròpies. De fet, la construcció de la torre al cenobi al segle XIII reforçaria la idea que aquest constituïa un espai fortificat independent.

Per aquesta raó en un estudi vàrem plantejar la hipòtesi que al llarg dels segles XII-XIII, vila i monestir disposessin de dos recintes independents (fig. 6) (Palahí, Pujol i Aguelo 2022, p. 136-137) separats per una esplanada que serà coneguda com la plaça del monestir. Probablement, els trams oest i nord de la muralla quedarien integrats dins les noves defenses del segle XIV, tot i que no es poden resseguir en quedar sota els talussos de les muralles de la fortalesa del segle XVI. L'existència de dos recintes explicaria també l'estranya forma que presenta el tram nord de la muralla a l'altura de la plaça del monestir, ja que no seria altra cosa que un mur bastit a posteriori —probablement al segle XIV— per relligar les velles muralles del monestir i de la vila.

L'esplanada de la plaça del Monestir era un element al qual en època baixmedieval s'accedia a través d'una porta oberta al costat sud, just al costat de la torre del monestir. És possible que aquesta configuració present a la documentació de mitjan segle XVI no hagués estat sempre així. Hi ha una dada que ens ho podria confirmar: la porta del monestir es troba pràcticament alineada amb el braç est-oest del carrer de la Creu, una coincidència que ens podria fer pensar en el fet que no sempre va existir la plaça del Monestir com un espai elevat respecte a la vila, sinó que originalment hi havia un carrer en pendent o esglaonat que connectava directament ambdós nuclis. En el moment en què es crea la plaça del monestir, la hipotètica vella muralla est de la vila es converteix en el mur de contenció d'aquesta.

Aquesta solució en la qual monestir i poble ocupaven espais clarament separats era habitual en els monestirs benedictins. Aquests solien deixar un espai lliure d'edificacions al seu entorn i la població solia agrupar-se entorn un mercadal i una església parroquial. Com a mínim el monestir sol acabar disposant de muralles pròpies i així s'aprecia a llocs com Santa Maria d'Amer, Sant Esteve de Banyoles, Sant Cugat del Vallès (Farias 2009, p. 242). o a Sant Feliu de Guíxols (Auladell 2013). Cal insistir, però, que a manca de proves arqueològiques, ara com ara, es tracta d'una hipòtesi, ja que al segle XI no són tan habituals com en segles posteriors les referències a muralles i que, sobretot, en centres de petites dimensions, es podien emprar altres sistemes com l'ús de les mateixes cases, disposades de forma contínua, com a recinte defensiu (Banks 2013, p. 104).

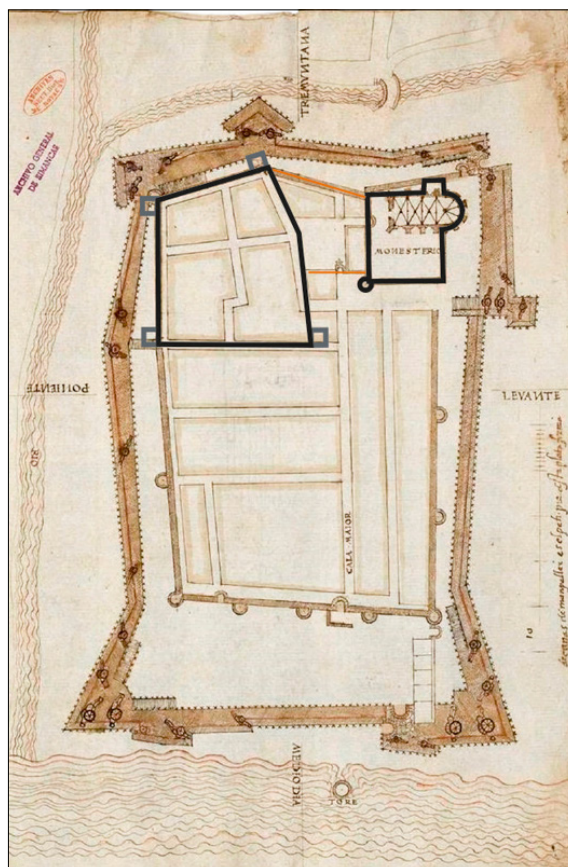

Figura 6. Hipòtesi interpretativa amb la possible existència de muralles separades de la vila i el monestir al segle XI. Plànol de base corresponent al projecte constructiu de la Ciutadella realitzat per l'enginyer Luís Pizaño (Archivo General de Simancas. MPD, LVIII-36).

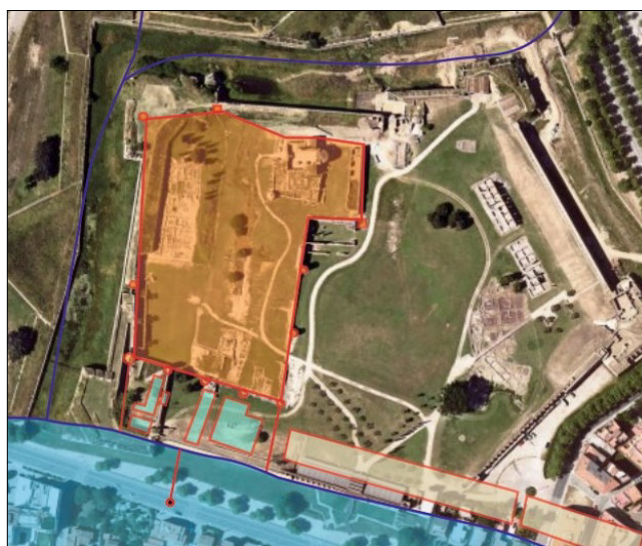
LA SITUACIÓ AL TERRITORI A FINALS DEL SEGLE XIII

No hi ha cap dubte que la guerra i els conflictes armats i l'estat de pànic que provoquen eren el principal motiu per la construcció de muralles de les diferents poblacions, més enllà de les seves dimensions. A l'Empordà el llarg conflicte entre el comtat emporità i l'aliança entre els reis d'Aragó i els bisbes de Girona i els vescomtes de Rocabertí, conegut com a «guerra emporitana» portarà a la fortificació de diferents nuclis com el Far d'Empordà (Mallorquí 2022, p. 105). Serà durant aquest conflicte que el rei Jaume I atacarà Roses l'any 1274. A més, un conflicte de més gran abast s'hi barrejarà quan el 1285 el rei francès Felip l'Ardit iniciï una croada contra Pere II el Gran. Aquesta afectarà directament la població de Roses en un doble vessant, ja que algunes fonts parlen de la seva destrucció, fet que no va impedir que el seu port esdevingués el centre logístic dels invasors. Altres indrets com Sant Feliu de Guíxols o Peralada foren també destruïdes i altres poblacions com Torroella de Montgrí, Castelló d'Empúries, Llers i Pontós, foren ocupades (Mallorquí 2022, p. 105). Moltes de les poblacions de l'Empordà degueren iniciar després d'aquests fets el seu procés d'emmurallament, unes dècades abans de l'ordre general de fortificació emesa per Pere el Cerimoniós. És en aquest context en què cal situar, també, l'inici de les obres de les noves muralles de la vila de Roses.

EL CREIXEMENT DE LA VILA I UNA NOVA MURALLA

Tot i que és difícil establir quan es va iniciar el procés de creixement de la vila, el que sí queda clar és que a principis del segle XIV, ja disposava d'una estructura urbana similar a la que va conservar fins al moment del seu abandonament a mitjan segle XVII (fig. 7). El creixement es va realitzar en direcció sud —estructurat a partir de carrers orientats est oest—, i cap a llevant a partir de dos llargs eixos nord-sud que comunicaven els dos espais més significatius, el port i el monestir. Les noves muralles varen englobar aquest creixement, deixant fora al barri portuari —que va quedar protegit per dos murs laterals i una torre situada a l'extrem del moll— i el barri dels pescadors situat sobre la mateixa platja. El moment de construcció se situa a finals del segle XIII i al llarg del segle XIV, ja que, com veurem, alguns documents semblen fer referència a un llarg període de construcció, no exempt de polèmica. En aquest sentit, és possible que els conflictes viscuts per Roses a finals del segle XIII fessin imprescindibles aquestes noves defenses. Cal destacar el conflicte que van mantenir el comte d'Empúries Hug V i el rei Jaume I que va acabar el 1275 amb el setge de Roses per part de les tropes reials. Una dècada després Roses també es va veure afectada per la croada del rei de França el Papa contra el rei Pere el Gran (Puig i Riera, 2000, p. 310). Algunes fonts

Figura 7. Vista general de la vila al segle XIV, amb les noves muralles, i els barris del port i de les cabanes de la platja.

indiquen que Roses va ser destruïda⁷ —tot i que l'arqueologia no ha revelat grans nivells de destrucció a la vila que es puguin atribuir a aquests moments— i altres esmenten la seva funció com a port logístic de les tropes invasores.⁸

Constructivament, es detecten algunes diferències significatives en els paraments dels diferents murs. Cal tenir present que els nivells de conservació també són diferents. Així, la muralla oest solament és parcialment visible per la seva cara interna, excepte al terç septentrional on queda embeguda completament pels talussos de la fortalesa moderna, i el mateix succeeix en gran manera a la banda nord. Per contra, la muralla sud va ser completament desmuntada fins a nivell de fonamentació al llarg dels segles XVI-XVIII. Les torres defensives són de planta circular i devien disposar de merlets, com ho demostra un document de l'any 1386 quan s'assenyala que es destinen «quatre caxes de viratons e asts calç necessària obs de adobar los merlets de les torres» (Palou, 1989, p. 147 n. 199), reparació que encara no era acabada el 1389 quan el capità Pere Morató, insisteix en el tema instant a arreglar «omnes merlets turrium del port murarum»⁹ (Pujol, 1997, p. 87).

Entre la muralla i les illes de cases existia un carreró o pas de ronda per facilitar el desplaçament de les tropes. Aquest ha estat identificat arqueològicament a l'est i oest de la població i presenta una amplada de metre i mig. Solament a la banda sud aquest pas pren la consideració d'un autèntic carrer (el carrer de Mar) de tres metres i mig d'amplada, la mateixa de la majoria dels carrers de la vila. Constructivament, el tram meridional de la muralla i la part baixa del tram est (fins a arribar a la primera torre d'aquest sector) presenta un parament unitari, amb un metre d'amplada. A partir d'aquesta torre, quan el terreny es comença a elevar resseguint la topografia del turó, el parament és format per dos murs independents (fig. 8). Aquesta solució tècnica, que també veiem al monestir i fins i tot en algunes cases, podria ser una resposta al desnivell natural del terreny. El parament interior recolza contra el nivell natural del turó, mentre que l'exterior el folra i ha d'aprofundir molt més, atès que no solament ha de salvar el desnivell sinó que cal afegir-hi la potència del fossat, l'existència del qual està constatada arqueològicament. Diferent és el tram més septentrional del mur est, del qual ja hem comentat que presenta un aspecte completament diferent, amb una escarpa.

D'espitlleres n'hi ha de dos tipus: unes bastides amb brancals de lloses de pissarra, i d'altres amb blocs granítics. Les primeres, més antigues, es poden apreciar a la banda est, concretament al tram de muralla conservat com a mur posterior de l'arsenal d'època moderna, i també al mur de ponent. Per contra, les espitlleres de blocs granítics es troben a la majoria de torres, inclosa la del monestir i al tram nord-est de la muralla. A més, es conserven espitlleres molt similars a les façanes nord i sud de l'arsenal. Aquest és un espai peculiar, atès que aparentment el tram nord de l'edifici correspon a un tram de la muralla,

Figura 8. Detall de la muralla est amb un doble parament (el tercer element correspon a una claveguera interior del segle XVIII).

7 «omnia bona ipsius monasterii fuerunt assumpta et devastata et recepta per gallicos et armata gallicorum et ignis impunides fuit ipsi monasterio et villa de Roses et omnia combusta fuerunt» (Puig, 2020, p. 48).

8 «Mas les naus e la vitalla tota estava al port e a la vila de Roses» (Crònica de Ramon Muntaner (Soldevila, 2011)).

9 AHG, Roses 23, Llibre de la Cúria o de Cort, 1385-1389, 1, fol. 39v.

mentre que el de migdia és un mur de nova construcció del segle XVI, però, en canvi, les espitlleres presenten unes característiques formals idèntiques.

Pel que fa als portals, la vila disposava, segons els capbreus de tres portes: el Portal Damunt (situat a la banda nord i que podria estar relacionat amb el nucli urbà original, el Portal Major, situat a la muralla sud, davant per davant de l'anomenat carrer Major, i el portal Nou, que se situava al mateix mur, però uns metres a ponent. D'aquests tres solament del portal Major se'n varen trobar algunes traces durant les excavacions dels anys noranta del segle XX, tot i que aquest sector de la muralla havia estat desmuntat a la segona meitat del segle XVI. Per contra, el portal Nou se situava en un punt completament modificat al segle XIX quan es va construir un fortí en el sector, i el Portal Damunt quedaria en un tram de muralla esborrat per la construcció de la fortalesa moderna. En el plànol del projecte de fortalesa moderna dibuixat per Luís Pizaño existeix un quart portal que se situaria a l'angle nord-est de la vila (fig. 6). Aquest estaria lligat al mur amb escarpa de la banda est i podria argumentar-se que és un afegit del mateix Pizaño, ja que els capbreus no l'esmenten. Cal tenir present, però, que els capbreus fan referència a les afrontacions de les propietats dels feudataris de l'abat i el sector situat a llevant del monestir, sembla haver estat un verger, un espai sense construccions i, per tant, invisible pels capbreus. Al mateix plànol apareix una altra porta a la banda oest, a l'espai on el plànol de Calvi situa una de les torres quadrangulars¹⁰ i que no apareix esmentada tampoc als capbreus.

Pel que fa a la zona del port, com ja hem comentat aquest quedava fora del recinte emmurallat, però això no vol dir que quedés completament desprotegit. Per una banda, el port disposava d'un moll d'obra a l'extrem del qual el comte d'Empúries, Ponç Hug IV (1264-1313), hi va fer bastir una torre. El 17 d'octubre de 1311 concedeix als habitants de la parròquia de Roses permís per destinar impostos a la construcció d'aquesta torre (Palou 2000, p. 324). Per tant, aquests treballs devien anar en paral·lel al projecte de construcció de les muralles de la vila. Pel que fa al barri portuari dos murs el tancaven per ponent i llevant. Al plànol de Pizaño s'aprecia el mur de llevant, que arrencava de la torre situada a l'angle sud-est de la vila a tocar de la qual se situava la porta d'accés.

L'estudi de diferents capbreus dels segles XIV-XVI aporten alguna informació cronològica de les muralles. Així, en el capbreu de 1304 ja s'esmenten com afrontacions de diferents cases, les muralles nord, est i oest (*muro ville* o *muro forcie*). Per contra, a la banda sud l'esment habitual és «*portum de Rosis*» excepte a l'extrem sud-oest on hi ha alguna referència al *muro* (Pujol, 1997, p. 59-60). Quelcom semblant succeeix amb el capbreu de 1361 quan l'afrontació pel sud sempre fa referència al carrer del Mar i no a la muralla, excepte, un cop més, en referir-se a una casa del sector sud-oest (extrem sud del conegut com a carrer d'en Vaca) (Pujol, 1997, p. 65). Aquest fet podria indicar que aquest tram de muralla no era encara construït a mitjan segle XIV. Arqueològicament, es detecta un canvi en els paraments dels murs de la banda est i sud. Així, a l'extrem meridional del mur est s'aprecia un tall vertical en el parament i un canvi radical en la tècnica constructiva. Així, mentre la muralla est solament presenta una petita banquetta de fonamentació interior, que a més es va perdent en direcció nord, el tram meridional presenta una banquetta formada per una triple graonada que proporciona una sòlida base al parament. Les

¹⁰ És interessant destacar que tan la ubicació del Portal Damunt com aquest es corresponen a espais on Calvi dibuixa torres quadrangulars (que Pizaño obvia) que potser les flanquejaven.

raons poden ser diverses. Per una banda, cal tenir present el canvi en el subsol, atès que l'extrem meridional s'assenta sobre les graves i sorres de la platja, mentre la resta de la muralla ho fa sobre un subsol molt més sòlid. L'altra raó pot ser tècnica, ja que es podria pensar en diferents equips de treball que empraven tècniques lleument diferents. La tercera i la que semblen corroborar els capbreus és la cronològica, ja que sembla que el tram de mar de la muralla es va acabar de bastir amb posterioritat a la resta del recinte.

Pel que fa als materials, si les excavacions dels anys 1993-96 varen proporcionar alguns fragments de ceràmiques verdes i morat en els nivells retallats per fer la rasa de fonamentació (Puig et al., 1994, p. 26), els treballs fets el 2024 han proporcionat un interessant paquet de materials dins la mateixa rasa de fonamentació. Es tracta també d'un conjunt de ceràmiques en verd i morat que permet situar al segle XIV la construcció del tram central de la muralla de llevant.

LA DEFENSA DE LA VILA, UN MOTIU DE CONFLICTE

La construcció de les muralles o la titularitat i control de les portes de la vila varen ser motiu constant de conflicte entre l'abat i el comte, especialment al llarg del segle XIV. El comte era el responsable d'aquells aspectes referents a la defensa de la població, però l'abat no solament ostentava al mer imperi —i, per tant, el dret de jutjar els casos criminals— sinó que el monestir era el propietari dels terrenys on s'havien de construir les muralles.

La construcció de les muralles no devia ser ni tan ràpida ni tan unitària com, en alguns sectors, semblen mostrar els capbreus, ja que són diversos els documents de mitjan segle XIV en els quals es pot veure les dificultats que trobava l'abat per desenvolupar les obres i la conflictivitat amb el comte. Que l'obra havia de ser una tasca conjunta ho mostra el document de l'any 1336 en el qual el comte demana al seu batlle de la vila la contribució del vintè per poder pagar als obrers que treballaven als murs (Pujol 1997, p. 80). Anys més tard, el 1359 l'abat insta als homes de Roses a col·laborar en les obres de la muralla i el 1360 i 1362 el bisbe excomunica diferents vilatans per negar-s'hi (Pujol 1997, p. 81, nota 61).

El control de les portes esdevé un element cabdal. En època medieval la porta de la població té un important valor simbòlic, però també era un punt de percepció d'impostos (Valdeón 1991, p. 84). Per tant, controlar-les era tenir un domini molt directe sobre la mateixa població, i el trànsit de mercaderies. El conflicte arriba al punt que el 1366 el comte obre una nova porta a la muralla sud que dona al port. Rep el nom de Portal Gener o Januari (probablement el portal Nou) i se'n queda les claus. Aquest problema acaba provocant la participació del papa Gregori XI, qui el 1372 restableix els drets de l'abat sobre alguns aspectes jurisdiccionals, que inclouen la propietat de la presó (ubicada en aquells moments a la torre del monestir) i la possessió de les claus de les portes (Palou 1989, p. 195).

Uns anys després (1386), quan Pere III el Cerimoniós incorpora a la corona el comtat d'Empúries i assumeix el mer imperi, deixa el mig imperi a l'abat i li confirma la majoria dels seus drets, entre ells el control de les portes, la possessió de la presó i el dret a autoritzar les reformes (*sofferiments*) a les cases situades a prop de les muralles (Palou, 1989, p. 214). La població era un element molt important en totes les obres

de la vila, fos com a pagadors d'impostos o com a mà d'obra. El 1385 la universitat de Roses demana al rei poder recaptar impostos per tal de reparar «lurs negocis e murs». El rei ho accepta, però matisant que s'havien de dedicar exclusivament a la «reparació dels murs e vals e no en altres» (Palou 1989, p. 209). Aquest document mostra que a finals del segle XIV o bé la muralla encara no era enllestida o ja estava necessitada de reparacions i millores.

BIBLIOGRAFIA

- Augè, A. (2020), Restauració de la torre i la muralla del monestir de la Ciutadella de Roses (Alt Empordà), *Quinzenes Jornades d'Arqueologia de les comarques de Girona*, (p. 385-388), Castelló d'Empúries.
- Auladell, M. (2013). Torres, muralles i fossats. El sistema defensiu medieval de Sant Feliu de Guíxols (s. XIV-XV), *Annals de l'Institut d'Estudis del Baix Empordà*, Sant Feliu de Guíxols, 32, 167-249.
- Banks, P. J. (2013). L'articulació urbana a Calalunya, Dins *Jaume I. Commemoració del VIII centenari del naixement de Jaume I*, Pt. 2 (p. 89-106).
- Bouzas, M. y Palahí, LL. (2024). Roses de la tardoantiguitat a l'època medieval. Dins M. Bouzas y Ll. Palahí (eds.) *From the late antiquity to the high middle ages: an archaeological vision*, (p. 199-212), MonCRAPA, 1, Documenta Universitaria. Girona.
- Chia, J. de (1888-1890), *Bandos y bandoleros en Gerona: apuntes históricos desde el siglo XIV hasta mediados del XVII*, Girona: imprenta y librerías de Paciano Torres.
- De la Fuente, P. (1998). *Les fortificacions reials del golf de Roses en l'època moderna*, Roses: Brau.
- Farias, V. (1993), La sagrera catalana (c.1025-x.1200) Características y desarrollo de un tipo de asentamiento eclesial, *Studia Histórica-Historia medieval*, vol. XI, 81-121
- Farías, V. (2009). *El mas i la vila a la Catalunya medieval. Els fonaments d'una societat senyorialitzada (segles XI-XIV)*, València: Publicacions Universitat de València.
- Mallorquí, E. (2022). Celleres i viles fortificades de les terres gironines (segles XI-XIV). Evidències a partir de la documentació escrita, *RODIS. Journal of Medieval and Post-Medieval Archaeology*, 5, 83-114.
- Marquès, J.M. (1986), *El Cartoral de Santa Maria de Roses (segles X-XIII)*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- Palou, H. (1989), *Jurisdiccions i privilegis a la vila de Roses: orígens de la jurisdicció compartida. Segles X a XVI. Estudis dels documents*, Treball de recerca, UAB.
- Palou, H. (2000), El comerç marítim i les seves infraestructures. Dins P Gifre (coord.), *Història de l'Alt Empordà*. (p. 323-326), Girona: Diputació de Girona.
- Puig, A. M., Martín, A. (Coord.) (2006). *La colònia grega de Rhode (Roses, Alt Empordà)*, MAC-Girona (Sèrie Monogràfica, 23).

- Puig, A. M. i Riera, A. (2000) Gènesi i consolidació del món feudal, dins P. Gifre (coord..) *Història de l'Alt Empordà* (p. 235-332), Girona 2000.
- Puig, A. M.; Pujol, M.; Vieyra, G. I Carrascal, C. (1994). Els recintes emmurallats de la vila medieval de Roses, *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 27, 17-41.
- Pujol, M. (1997). *La vila de Roses (segles XIV-XVI)*, Roses: Brau.
- Pujol, M. (2018). L'urbanisme de la vila de Roses (segles XI-XVIII). La complementarietat de les fonts d'informació, *RODIS, Journal of Medieval and Postmedieval Archaeology*, 1, 71-94.
- Riu, M. (1990). Creació i desaparició d'alguns vilatges fortificats a la Catalunya medieval, *Cota Zero: revista d'Arqueologia i Ciència*, 6, 57-66
- Sojo, F. de (1927). *El capitán Luís Pizaño. Estudio histórico-militar referente a la primera mitad del siglo XVI*, Madrid: Imprenta del Memorial de Ingenieros.
- Soldevila, F. (2011). *Les quatre grans Cròniques. III Crònica de Ramon Muntaner*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- Valdeón, J. Reflexiones sobre las murallas urbanas de la Castilla medieval. Dins C. de Seta i Jacques le Goff (eds.), (p. 67-87), Roma-Bari, Madrid 1991.